

Резюме

Стаття посвячена проблеме исследования понятия и признаков юридических фактов в гражданском праве.

Автор приводит ряд определенных юридических фактов, сформированных учеными-юристами. В статье анализируются существующие взгляды на признаки юридических фактов, а также проводится глубокое исследование признаков, которые ранее не выделялись в отдельную группу. Автор приводит примеры и нормы отечественного законодательства, которые охарактеризуют юридические факты.

Ключевые слова: юридические факты, признаки юридических фактов, правопрекращающие юридические факты.

Summary

The article is devoted to the problem of research of notion and signs of juridical facts in a civil law.

An author brings a number over of decisions about the juridical facts formed by scientists-lawyers. Existent looks on the signs of juridical facts are analysed in the article, and also deep research of signs which were not before selected in a separate group is conducted. An author makes examples and norms of domestic legislation, that describes legal facts.

Key words: the legal facts, signs of the legal facts, the stopping legal facts.

Отримано 29.11.2010

А. А. ТЕЛЕСТАКОВА

Арменуї Абриківна Телестакова, кандидат юридичних наук, директор Юридичного інституту Київського міжнародного університету

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОГОВОРІВ
ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ**

Загальні критерії класифікації договорів про надання послуг. Для зорієнтування у розмаїтті послуг, що мають місце як у сфері матеріального, так і нематеріального виробництва, варто звернутись до галузевого класифікатора «Класифікація послуг і продукції у сфері побутового обслуговування», який затверджено наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 51 від 19.02.2002, що групує види діяльності за галузями, які різняться характером функцій у загальній системі суспільного поділу праці.

Така класифікація має міжгалузеве юридичне значення, насамперед – для вирішення питань державного регулювання у сфері стандартизації, сертифікації, ліцензування, ціноутворення видів діяльності, що віднесені до послуг.

Не менш цінними слід вважати наукові класифікації договорів про надання послуг як об'єктів цивільних прав. Будь-яка класифікація ґрунтується на виборі якого-небудь класифікаційного критерію (підстави). Однак, необхідно зосередити увагу на тих критеріях, які можуть вказати на юридичні особливості зобов'язань з надання послуг.

Г. Д. Отнюкова пропонує класифікувати послуги у різних сферах господарської діяльності за такими напрямками:

- 1) за строками – разові; строкові (протягом визначеного договором періоду часу); безстрокові;
- 2) за суб'єктом складом – між юридичними особами (відносини щодо надання таких послуг мають форму оперативно-господарських зобов'язань) чи між госпрозрахунковими підрозділами юридичної особи (опосередковуються внутрішньогосподарськими зобов'язаннями);
- 3) з урахуванням характеру вчинених дій – фактичні та юридичні;
- 4) залежно від зв'язку зі сферою матеріального виробництва – послуги, що сприяють виробництву товарів, які користуються попитом на ринку (маркетинг, консалтинг); послуги із забезпечення належного технічного рівня виробництва (інжиніринг); послуги посередників, організацій транспорту і зв'язку, що сприяють поставці й збуту продукції виробника; послуги банків, фінансових брокерів; аудиторські послуги¹. Позитивним у запропонованій класифікації є виділення самодостатнього критерію, що дає змогу встановити взаємозв'язок послуг зі сферою виробництва. Проте, класифікуючи послуги з урахуванням характеру вчинених дій, варто було би звернути увагу і на змішані послуги.

Своєрідний підхід до групування послуг можна відзначити в роботі О. О. Красавчикова в зв'язку з розглядом проблеми структурної диференціації сфери обслуговування. Автор виділив чотири структурні блоки сфери обслуговування: перший блок – соціальні зв'язки з надання послуг між організаціями; другий блок – соціальні зв'язки, що складаються у разі надання різного роду послуг організаціями громадянам; третій блок – відносини з надання послуг окремими громадянами організаціям; четвертий блок – з обох сторін суспільних відносин перебувають громадяни: один іншому надає послугу².

На перший погляд може видатись, що питання структурно-диференціального підходу до сфери обслуговування в інтерпретації О. О. Красавчикова зводиться до поділу цих сфер за суб'єктивним складом, але в дійсності тут наголошено насамперед на тих сферах соціального життя, які не узгоджувалися з концепцією «соціалістичної» сфери обслуговування. Працю О. О. Красавчикова було видано в 1984 р., коли слово «підприємництво» сприймалось як злочин, тим часом криза саме соціалістичної сфери обслуговування привела в нелегальну сферу послуг так званих «інтелектуальних шабашників, репетиторів, «шустрих» малярів». При цьому він стверджував, що «це теж блок нашої, не чужої («закордонної») сфери обслуговування, що вимагає нормативного впорядкування на рівні закону»³.

Заслужують на увагу пропозиції Л. Б. Ситдикової про поділ послуг (і відповідно – договорів про надання послуг) за такими сферами: некомерційного сектора і комерційного сектора⁴. Значення цієї класифікації, на її думку, полягає в специфіці відповідальності за надані послуги.

Різновиди послуг у доктрині сучасного цивільного права. Послуги матеріальні та нематеріальні. У навчальній літературі можна виявити класифікацію послуг на матеріальні та нематеріальні⁵, що не може не викликати заперечення. Адже поклавши такий критерій у розподіл договорів про надання послуг, можна дійти хибних висновків про їх місце в системі договорів. М. В. Кротов, наприклад, пропонує звернутися до форми, у якій виражається результат діяльності з надання послуг, а також можливість виконавця гарантувати позитивний результат такої діяльності⁶. Так звані матеріальні послуги мають об'єктивоване вираження в предметі природи або в особистості самого споживача послуг, вони виражаються у створенні нової речі, її переміщенні, внесенні до неї змін. Нематеріальні послуги характеризуються тим, що діяльність послугонадавача не втілюється в уречевленому результаті, і виконавець послуги не гарантує досягнення передбачуваного позитивного результату. Очевидно, що в даному разі матеріальні послуги змішуються з роботами або проводиться протиставлення не послуг і робіт, а зобов'язань, заснованих на обов'язку виконавця витратити максимальні зусилля чи обов'язку досягти результату. Якщо виходити з логіки пропонованого розподілу послуг на матеріальні чи нематеріальні, то зобов'язання з надання послуг можна розділити на ті, наслідком яких виявлятимуться послуги, що практично нічим не відрізняються від робіт, і на зобов'язання з надання нематеріальних послуг.

Послуги добровільні та нав'язані. Добровільні послуги – це послуги, до яких особа звертається на власний розсуд і за власним бажанням. Оскільки цивільне право характеризується засадами диспозитивності й координації, переважна більшість послуг є саме добровільними. Нав'язані послуги – це послуги, до яких особа звертається не за власним бажанням, а вимушено. Останні можна поділити на послуги, зумовлені подіями (змушене збереження через стихійне лихо) і послуги, обов'язковість надання яких випливає з норм права або з вказівок посадових осіб, заснованих на дискреційних повноваженнях (щорічний техогляд транспорту в ДАІ, обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників автотранспорту). При цьому маються на увазі послуги, що надаються в межах власне приватноправової сфери.

Примус, що спостерігається в цих послугах, лежить або в не правовій, фактичній сфері (зумовленість подіями), або в правовому полі, але, як правило, виходить за межі врегулювання цивільним правом, оскільки в ЦК України й інших законах міститься надзвичайно мало норм, що зобов'язують сторону укласти договір про надання послуг в обов'язковому порядку. Примус виявляється не в процесі надання послуг, а до його початку, при цьому він пов'язаний з укладенням договору про надання послуг. Специфіка подібного роду послуг, уже в рамках приватного права, виявляється в особливому положенні виконавця і його підвищеній відповідальності за неналежне (неякісне, несвоєчасне) виконання зобов'язання з надання послуг.

Послуги професійні та непрофесійні. Залежно від специфіки конкретної послуги вона може надаватись некваліфікованим виконавцем – непрофесійна послуга (миття автотранспорту, одержання коштів за дорученням, прибирання приміщень тощо) або виконавець послуги повинен володіти визначеними професійними навичками – професійна послуга (медичні, юридичні та інші). Професійні послуги, у свою чергу, можна поділити на такі:

- звичайні професійні, для надання яких виконавцю досить мати середній рівень знань, навичок, що наявні в даному професійному середовищі;
- професійні кваліфіковані, що потребують високої кваліфікації виконавця (освітні послуги, що надаються відомим професором).

Така класифікація має істотне значення для питань визначення виконання відповідного зобов'язання, особливо в зв'язку з питаннями оплати послуг. Вимоги, що ставляться до кваліфікованого професійного виконавця, будуть вище, ніж до непрофесійного, навіть тоді, коли відповідний договір оплатного надання послуг не припускає досягнення нематеріального результату.

Послуги юридичного, юридико-фактичного та фактичного характеру. Існують також і послуги, надання яких веде до покладення на замовника нових прав та/або обов'язків, що особливо характерно для договору доручення. Подібні послуги в зв'язку із правовою значущістю вчинюваних дій належать до послуг юридичного характеру. Тут необхідно зазначити відмінність між послугами юридичного характеру і юридичними (правовими) послугами: необхідною ознакою послуг, що мають юридичний характер, є отримання замовником (послугоодержувачем) прав чи обов'язків, у той час як правові послуги являють собою, за загальним правилом, консультативні послуги з правових питань. Разом з тим іноді правові послуги можуть мати властивість юридичних послуг, тобто їх надання може вести до набуття нових прав чи покладання нових обов'язків на замовника. Водночас послуги юридичного характеру можуть не бути правовими послугами.

Виходячи з характеру поведінки, можна виділити послуги фактичного порядку чи характеру, найтипівішим представником яких є зберігання. Змішуючи послуги перших двох видів можна одержати послуги юрико-фактичного характеру (договори транспортного експедирування, довірчого управління майном тощо).

Протиставлення послуг фактичного і юридичного характеру, з одного боку, і послуг, що ведуть до виникнення в замовника можливості одержання певного доходу, – з іншого, дає змогу виділити нову групу послуг – грошово-кредитного⁷, або фінансового⁸ характеру. До групи послуг грошово-кредитного характеру варто віднести факторинг, банківський рахунок, розрахунки, страхування, довірче управління коштами і цінними паперами, здійснюване професійними учасниками ринку цінних паперів тощо.

Від інших операційних угод подібні послуги відрізняються тим, що об'єкт зобов'язання в такому разі фактично зводиться до дій виконавця з управління грошима чи іншим майном.

Послуги наукомісткі та ненаукомісткі. Аналізуючи не лише юридичну, а й економічну літературу можна виявити також і визначення таких договорів, як договори про надання наукомістких послуг, які також мають бути відображені у системі договорів про надання послуг, оскільки вони лише відповідають загальним ознакам цієї системи, а й наділені окремими особливостями. Відповідно до цього можна припустити існування і ненаукомістких послуг. Поняття наукомісткої послуги при цьому пов'язано з тим, що така послуга є не лише трудомісткою, а й вимагає додаткових спеціальних знань (інженерних, управлінських, юридичних, технічних тощо) з боку послугонадавача-професіонала. Водночас проблема наукомістких послуг і розподіл послуг за таким критерієм має значення і для цивільного права, оскільки в науці цивільного права постійно піднімається проблема інтелектуальної власності у наданні цілого ряду наукомістких послуг. Так, розглядаючи проблему цивільно-правового регулювання відносин надання правових послуг, Н. В. Козлова слушно звертає увагу, що юрист за вимогою клієнта може скласти проект договору, який не має аналогів, дати висновки з конкретної юридичної проблеми. «Проект оригінального договору і письмовий висновок, – зазначає Н. В. Козлова, – є творами, що мають наукову і комерційну цінність»⁹. У зв'язку з цим виникає проблема охорони прав на результати діяльності-послуги, що завершується створенням такого нематеріального результату, який виражений в об'єктивній формі. Окремі науковці звертають увагу на те, що в подібних випадках «виникає необхідність в особливій правовій охороні інтересів послугоодержувача, якому передається результат послуги, і в регулюванні наслідків творчого ризику невдачі виконавця в договорі про його створення»¹⁰, зазначається, що «глобалізація» наукомістких послуг «призведе до інтеграційних явищ у правовому регулюванні відносин, пов'язаних з наданням наукомістких послуг, і правового режиму охорони об'єктів інтелектуальної власності»¹¹.

Тут має місце змішування понять договору про надання наукомісткої послуги та договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт. Саме тому про наукомісткі послуги можна вести мову виключно за умови наявності лише нематеріального результату, досягнення якого не може бути гарантовано.

Варто зазначити, що виконавець договору про виконання науково-дослідних робіт також не завжди може гарантувати досягнення результату внаслідок обставин, що не залежать від нього, і замовник зобов'язаний оплатити проведені роботи, але, по-перше, оплата відбувається не вище з відповідну частину ціни робіт, визначеної договором і, по-друге, оплачуються лише роботи, проведені до виявлення неможливості отримати передбачені договором результати. Тому в тих випадках, коли правовідносини щодо наукової та інтелектуальної діяльності мають на меті створення матеріального результату (винаходу, документації), вони мають бути врегульовані гл. 62 ЦК України (виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт), якщо ж результат є нематеріальним та його досягнення не може бути гарантовано виконавцем, то такі правовідносини мають врегульовуватись договором про надання наукомістких послуг (консультації під час надання освітніх послуг, керівництво науковою роботою здобувача, репетиторство тощо).

Підсумовуючи вищевикладене слід зазначити, що основну увагу зосереджено на класифікації послуг з урахуванням диференційно-функціональної ознаки, що дало змогу виділити ті групи послуг, які були описані вище.

Особливу увагу приділено тим послугам-об'єктам, які не одержали гідного представлення в системі цивільного законодавства, однак мають в цьому потребу з урахуванням тенденцій економічного розвитку.

Річ, звичайно, не тільки і не стільки у формальному доповненні переліку, адже сам по собі він має відкритий характер і не виключає поширення правового режиму, передбаченого гл. 63 ЦК України, і на відносини надання послуг, не охоплених переліком. Річ у тому, що законодавець повинен визнати існування найважливіших послуг-об'єктів, з приводу яких виникають зобов'язальні правовідносини, що потребують детальнішого нормативно-правового регулювання ніж те, яке може бути забезпечене гл. 63 ЦК України.

Як висновок до проблеми класифікації договорів про надання послуг, слід зазначити, що наведені вище класифікації дають змогу встановити юридично значущі особливості послуг, багато з яких вимагають закріплення на нормативно-правовому рівні.

¹ Хозяйственное право. Курс лекций. Т. 2 / Андреева Л. В., Ершова И. В., Ефимова Л. Г., Иванова Т. М. и др.; Отв. ред.: Мартемьянов В. С. – М.: БЕК, 1994. – 387 с. – С. 90.

² Красавчиков О. Система отдельных видов обязательств // Советская юстиция. – М.: Госюриздат, 1960. – № 5. – С. 22–25.

³ Там само. – С. 24.

⁴ Ситдикова Л. Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг. Монография. – Набережные Челны: Изд-во Камск. гос. политех. ин-та, 2003. – 168 с.

⁵ Васильева В. А. Проблемы гражданского правового регулирования отношений с надання посередницьких послуг: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 31 с.; Гражданское право. Учебник. Т. 2: Полут. 2 / Витрянский В. В., Ем В. С., Козлова Н. В., Корнеев С. М., и др.; Отв. ред.: Суханов Е. А. – М.: БЕК, 2000. – 544 с.

⁶ Кротов М. В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве. Учебное пособие / Науч. ред.: Толстой Ю. К. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 107 с.

⁷ Гражданское право. Учебник. Т. 2: Полут. 2 / Витрянский В. В., Ем В. С., Козлова Н. В., Корнеев С. М., и др.; Отв. ред.: Суханов Е. А. – М.: БЕК, 2000. – 544 с.; Козлова Н. В. Договор возмездного оказания правовых услуг. (Начало) // Законодательство. – М., 2002. – № 3. – С. 40–45.

⁸ Цивільне право України. Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.: У 2 т. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / Ярослава Миколаївна Шевченко (заг. ред.) – 2. вид., доп. і перероб. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – Т. 2 : Особлива частина. – 520 с. – С. 122.

⁹ Козлова Н. В. Договор возмездного оказания правовых услуг. (Начало) // Законодательство. – М., 2002. – № 3. – С. 37–38.

¹⁰ Там само. – С. 38.

¹¹ Шаблова Е. Г. Перспективы развития правового института возмездного оказания услуг // Журнал российского права. – М.: Норма, 2002. – № 1. – С. 64.

Резюме

У даній статті аналізуються загальні критерії класифікації договорів по наданню послуг, різновиди послуг у доктрині сучасного цивільного права і класифікація послуг з об'єкту впливу.

Ключові слова: послуги, класифікація, критерії, цивільне право, об'єкти цивільних прав, договір, зобов'язання, правове регулювання.

Резюме

В данной статье анализируются общие критерии классификации договоров по оказанию услуг, разновидности услуг в доктрине современного гражданского права и классификация услуг по объекту влияния.

Ключевые слова: услуги, классификация, критерии, гражданское право, объекты гражданских прав, договор, обязательства, правовое регулирование.

Summary

In this article the general criteria of contracts classification on services providing, varieties of services in the doctrine in the modern civil law and services classification on object of influence are analyzed.

Key words: services, classification, criteria, civil law, objects of civil law, contract, obligations, legal adjusting.

Отримано 25.01.2011

Г. Г. ХАРЧЕНКО

Георгій Георгійович Харченко, кандидат юридичних наук

ПРАВОВА ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Цивільним кодексом України¹ серед основних засад цивільного законодавства визначається принцип судового захисту цивільного права та інтересу (ст. 3). Втім, використання сполучника «та» у текстівці правової норми дає можливість по-різному тлумачити її зміст. Справа в тому, що інтерес, як відомо, не завжди поєднується із суб'єктивним правом, а відтак, виникає питання щодо можливості захисту такого інтересу поза суб'єктивним цивільним правом, але в рамках фактичних відносин, в яких такий інтерес може проявлятися. До прийняття рішення Конституційного суду України від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 по справі № 1-10/2004², чіткої та зрозумілої відповіді на це питання законодавство України та судова практика, на жаль, не давали. Небагато змінилося в цьому відношенні й на сьогоднішній день, адже разом з використанням різних за своїм змістом термінів – «інтерес» та «охоронюваний законом інтерес», законодавець і досі не дав визначення цим правовим категоріям та законодавчо не сформулював у вигляді відповідних правових норм єдині критерії, відповідно до яких окремий інтерес може підлягати захисту з боку держави.

Отже, проблематика захисту цивільного інтересу передусім пов'язана з вирішенням двох основних питань. По-перше, необхідно чітко уявляти, що саме підлягає захисту, а тому питання визначення та розмежування категорії інтересу від інших споріднених правових понять набуває першочергового значення. По-дру-